

کتابداری در شوروی: حقیقت دگرگونی

نویسندگان: لودمیلاینکووا و آی. اوسپووا

ترجمه فیروزان زهادی^۲

اطلاعات اولیه

کتابخانه‌های شوروی به روی عموم مردم باز است. آنها تلاش می‌کنند به اقشار متعدد و متنوع اجتماعی که سازنده جمعیت کشور هستند، خدمات ویژه ارائه دهند و در عین حال سعی می‌کنند به نیازهای عمومی فرهنگی، علمی، حرفه‌ای و آموزشی مردم پاسخ گویند.

در نظام کتابداری کشور، بیش از ۳۰۰۰۰۰ کتابخانه از انواع مختلف انجام وظیفه می‌کنند که زیر نظر بخشهای مختلف دولتی اداره می‌شود. محل کتابخانه‌ها بنا بر نیازهای منطقه‌ای و تولیدی تعیین می‌شود. مجموعه آنها مجموعاً به بیش از ۶۰۰۰ بلیون نسخه بالغ می‌شود و تقریباً نیمی از جمعیت کشور از این منابع استفاده می‌کنند. تعداد کتابهای منتشر شده در سال سر به ۶۰۰۰ میلیون نسخه می‌زند.

شبهه کتابخانه‌های وزارت فرهنگ اتحاد جماهیر شوروی و وزارتخانه‌های فرهنگ جمهوریهای شوروی شامل ۱۰۰۰۰۰ کتابخانه همگانی است که شامل کتابخانه‌های عمومی (شهری، ناحیه‌ای، روستایی، کتابخانه‌های کودکان و کتابخانه‌های جوانان)، و کتابخانه‌های تحقیقاتی (در سطح جمهوریها و مناطق مختلف) است. از سوی دیگر، تعدادی کتابخانه اختصاصی در رشته علوم

---

1. Ljvdmila Inkova, I. Osipova, "Librarianship in the USSR: The Reality of Transformation" *IFLA Journal*, 17 (1991,2), 115-127.

انسانی نیز وجود دارد: از جمله کتابخانه دولتی اتحادیه سراسری در رشته ادبیات خارجی، کتابخانه تئاتر مرکزی، کتابخانه عمومی دولتی تاریخ، و همه اینها در کنار دو غول بزرگ به نام کتابخانه دولتی ولادیمیر ایلیچ لنین - که کتابخانه اصلی و ملی کشور محسوب می شود - و کتابخانه عمومی دولتی سالتیکوف شچدرین^۳. در دو دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، شبکه کتابخانه‌های عمومی بازسازی شد و بدین ترتیب ۴۰۰۰ شبکه متمرکز کتابخانه (CLS) شکل گرفت. موجودی این کتابخانه‌ها ۴۰ درصد مجموع ذخایر کتابخانه‌های کشور را به خود اختصاص داده است. هر یک از این شبکه‌ها شامل یک کتابخانه مرکزی و ۲۰ کتابخانه فرعی است.

عظیم‌ترین شبکه، متعلق به کمیته دولتی آموزش و پرورش خلق اتحاد جماهیر شوروی است. این شبکه از ۱۳۰۰۰۰ کتابخانه در مدارس، آموزشگاههای فنی، کودکانها، خانه‌های کودک و مؤسسات آموزشی پیش از دبستان تشکیل شده است.

کتابخانه‌های اختصاصی

حدود ۵۰۰۰۰ کتابخانه علمی و فنی و انواع دیگر کتابخانه‌های اختصاصی در همه رشته‌های اقتصاد ملی، در سراسر مناطق کشور مشغول ارائه خدماتند. از آن جمله‌اند کتابخانه‌هایی که در سطح اتحادیه سراسری، مرکزی، دانشگاهی و ناحیه‌ای فعالیت می‌کنند؛ کتابخانه‌های فنی، کشاورزی و پزشکی؛ و نیز کتابخانه‌هایی که در کارگاهها، مؤسسات و سازمانها مستقر شده‌اند. تعداد زیادی از کتابخانه‌های اختصاصی به شبکه کامپیوتری مراکز اطلاعات علمی و فنی متصل‌اند.

اتحادیه‌های صنفی شوروی حمایت ملی بیش از ۱۷۰۰۰ کتابخانه را بر

۳. Schedrin سالتیکوف، میخائیل بوگرافوویچ، مشهور به شچدرین، طنزپرداز چیره دست و شهیر روسیه در قرن ۱۹. م.

عهده دارند. این کتابخانه‌ها، عموماً، در کارخانه‌های بزرگ فعالیت می‌کنند. فرهنگستان علوم اتحاد جماهیر شوروی و فرهنگستانهای علوم جمهوریهای مختلف کشور، وزارت بهداشت، وزارت کشاورزی و سایر بخشهای دولتی همگی شبکه کتابخانه‌های خاص خود را دارند.

در کتابخانه‌های شوروی، مجموعاً بیش از ۴۰۰۰۰۰ کارمند کار می‌کنند. در ۲۰ مؤسسه فرهنگی دولتی، و در دانشکده‌های کتابداری دانشگاهها، مؤسسات آموزشی و مؤسسات هنری جمهوریهای متحده، کتابدارانی با تخصصهای ویژه و تا سطح مدارج عالی تربیت می‌شوند. ۱۳۰ مؤسسه آموزشی در سراسر کشور کتابداران ویژه‌ای در سطح متوسطه تربیت می‌کنند. هر ساله در حدود ۲۰۰۰۰ کتابدار ویژه از مؤسسات عالی و متوسطه در این رشته فارغ‌التحصیل می‌شوند.

قوانین و مقررات

«قانون تشکیلات کتابداری در اتحاد جماهیر شوروی» که با حکم «شورای عالی اتحاد شوروی» در سال ۱۹۸۴ تصویب شد، در واقع چیزی معادل قانون کتابخانه‌هاست. هم اکنون پیش‌نویس قانون جدیدی در دست تهیه است که هدفش تحکیم هر چه بیشتر روندی است که از تحولات بنیادی در سیاست، فرهنگ و اقتصاد جامعه شوروی حاصل شده است.

در سالهای گذشته، این در واقع معیارهای نمایشی، از جمله تعداد خوانندگان و تعداد کتب به امانت رفته بود که با آب و تاب مورد تعریف و تمجید قرار می‌گرفت و آن را به مزایای «شیوه زندگی در شوروی» نسبت می‌دادند. گویانکه ارزیابی واقع‌گرایانه مجموعه اقدامات گذشته که زمینه‌ساز «پرسترویکا» محسوب می‌شود، ما را بر آن می‌دارد که نسبت به نقش کتابخانه‌ها در پیشرفت آموزش و پرورش، فرهنگ و تولید ملی تجزیه و تحلیل عمیق‌تر و همه‌جانبه‌تری داشته باشیم. امروزه، چنین تحلیلی بر زمینه نقش

کتابخانه‌ها در تحکیم روند دموکراسی، آگاهی عمومی، رعایت شؤون انسانی، ارتقای سطح فرهنگ ملی و شکوفا کردن توان خلاقه مردم، در کنار ارتقای سطح فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی، اصلاحات اقتصادی و رشد و تکامل نوعی آگاهی ملی صورت می‌گیرد.

مشکلات و راه حل آنها

برای تعیین جزئیات راهی که کتابخانه‌ها باید در آینده دنبال کنند، پیش از هر چیز باید مسایل حاد و معضلات حل نشده را بر متن بازسازی جامعه شوروی مرور کرد. طی سالهای پایانی دهه ۱۹۸۰، تعداد کثیری مقاله در مطبوعات شوروی به چاپ رسید که بر شرایط انتقادآمیز کتابخانه‌ها و کتابداری کشور انگشت می‌گذاشت. مردم عمیقاً در چند و چون کارها قرار می‌گرفتند و نگران قضایا بودند؛ تعداد بی‌سابقه مقالات روزنامه‌ها و مجلات مرکز و جمهوریهای مختلف، و نیز بحث و جدل بر سر پارهای از مسائل کتابداری در مجلس، خود شاهدهی بر این مدعاست.

پس، آیا کتابخانه‌ها توان آن را دارند که منابع اطلاعاتی خود را در دسترس کسانی قرار دهند که بدانها نیاز دارند؟ و چه کنند تا دیگر بار نقش تعیین‌کننده فرهنگی و آموزشی و قدرت اطلاعاتی خود را بدست آورند؟

میراث گذشته

حاصل روشهای خشک و انعطاف‌ناپذیر اداری گذشته، پدیده‌هایی منفی بود از قبیل «اصل بازمانده» در چارچوب سرمایه‌گذاری در امور فرهنگی بطور اعم، و کتابخانه‌ها به طور اخص (که به موجب آن تنها سرمایه قابل دسترس مبالغی بود که از سرمایه‌گذاری در طرحهای ظاهراً با اهمیت‌تر «باقی می‌ماند»)؛ و نیز جنون بزرگ‌نمایی (اهمیت عمدتاً برای ایدئولوژی قابل بودند منجر به اوضاع و احوالی شد که در آن کتابداری را اساساً با معیارهای:

کمی می‌سنجیدند).

افزایش تمرکز در مدیریت، بر رشد و توسعه کتابداری در سطح کشور تأثیری منفی باقی گذاشت در واقع، تک تک کتابخانه‌ها را از حق تعیین اولویتهای رشد و انتخاب شکل و شیوه خاص خود در گسترش منابع مکتوب محروم کرده، در نتیجه، تا کنون مراجعه‌کنندگان نتوانستند مستقیماً در تعیین نوع و کیفیت خدماتی که به آنان ارائه می‌شود، نقشی داشته باشند از این گذشته، طی سالیان دراز، کتابخانه‌ها رفته رفته خوانندگان خود را از دست دادند، چرا که نتوانستند منابع مورد نیاز آنان را تأمین کنند. از طرف دیگر، وجهه اجتماعی آنها نیز از دست رفته است. بلا تکلیفی فاجعه‌آمیز کتابخانه دولتی لنین - کتابخانه ملی کشور - دلیل روشن این مدعاست.

کتابداران در مطبوعات، کنفرانسها، سمینارها و میزگردها با شور و حرارت در باره این‌گونه پدیده‌های خطرناک بحث و جدل می‌کنند. گو اینکه سخنان انتقادآمیز توأم با رد قاطعانه گذشته، کماکان وجه غالب گفتارها و رفتارهاست، اما رفته رفته عقاید و پیشنهادهای سازنده هم مطرح می‌شود. پاره‌ای از پیشنهادات حاکی از دستورالعملهای خاصی است که باید در مرحله کنونی توسعه اجتماعی در جریان کار کتابخانه رعایت شود و هدف آنها از میان بردن دیدگاه تعصب‌آمیز گذشته است که کتابخانه را تنها یک نهاد اجتماعی تلقی می‌کرد. عقاید دیگری هم ابراز می‌شود که از لحاظ تعیین خط مشی آینده برای کتابداری کشور حایز اهمیت بیشتری است.

در این مقاله، در باره آن دسته از اصول بحث خواهیم کرد که رعایت آنها، در صورتی که کتابخانه‌ها بخواهند بر بحران موجود غلبه کنند، از اهمیت شایانی برخوردار است.

چشم‌اندازهای نویدبخش آینده

از خیلی جهات، میزان کارایی هر یک از شاخه‌های مدیریت به این

بستگی دارد که نسبت به چشم‌انداز توسعه و تکامل آینده و نیز راه و روش نیل به این چشم‌انداز بینشی صریح و روشن داشته باشیم. اوضاع و احوال نوین اجتماعی شوروی، مفهوم تازه‌ای را از رشد و توسعه کتابخانه‌ها طلب می‌کند. به عنوان شق دیگری از مفهوم توسعه در سطح اتحادیه سراسری و بین دانشگاهی، چندی است که به شکل همزمان سخن از توسعه در سطح کتابخانه‌های دانشکده‌ای، ناحیه‌ای و نویسندگان منفرد می‌رود.

ویژگی «مفهوم رشد و توسعه کتابخانه‌ها در اتحاد جماهیر شوروی» چنان است که تعبیری غیر سنتی از وظایف اجتماعی کتابخانه‌ها بدست می‌دهد. طی سالیان دراز، رشد و توسعه کتابخانه‌ها در نظر و عمل، ریشه در ایدئولوژی واحدی داشته است، کتابخانه‌ها را به منزله پایه و اساس سازمانهای حزبی تلقی می‌کردند، و این عقیده انحصاری، کثرت‌گرایی را از عرصه نظری و عملی کتابداری بیرون راند، گو اینکه به نقش آموزشی کتابخانه‌ها چیزی نیفزود. در واقع، فکر مساعدت به خوانندگان، یا به معنای عام کلمه، تنویر افکار مردم، جای خود را به تبلیغ اجباری تعلیمات حزب کمونیست شوروی داد. مقرراتی که بر فعالیت کتابخانه‌ها در حوزه مدیریت و راهنمایی فنی مراجعان حاکم بود، به نوعی چارچوب اجرایی خشک و بی‌چون و چرا و تکنولوژی معین و تثبیت شده منتهی شد که کتابخانه‌ها را از پاسخگویی به نیازهای اجتماعی پویای کشور عاجز کرد. هیأت ویژه‌ای که «مفهوم رشد و توسعه کتابخانه‌ها در اتحاد جماهیر شوروی» را بررسی می‌کند، بر آن است که تصویری نوین از کتابخانه را با ارزش تثبیت شده آن به عنوان یک نهاد اجتماعی در هم بیامیزد. پارامی از ویژگیها که برای کتابخانه‌های آینده در نظر گرفته شده، به قرار زیر است:

- فعالیت در جهت اهداف بشر دوستانه؛

- تنوع در شیوه سازماندهی؛

- استقلال در اجرای خط مشی کتابخانه بر مبنای برنامه‌هایی که مطابق با

شرایط محلی است؛

- ایجاد تسهیلات جهت دستیابی هر چه کاملتر به اطلاعات؛
- گسترش و بهبود کیفیت خدمات کتابخانه، از جمله خدماتی که مستلزم بازسازی تشکیلات کتابخانه‌هاست؛
- استفاده از یک مکانیزم جدید اقتصادی؛ و
- پایان دادن به انزوای کتابخانه‌ها در چارچوب و بیرون از چارچوب نظام موجود.

این مفهوم تازه، در شکل‌گیری نهایی پیش‌نویس قانون جدید کتابخانه‌ها که توسط گروهی از افراد متخصص در کتابخانه دولتی لنین تنظیم می‌شود، نقش یک نقطه آغاز را بازی می‌کند. این در واقع نخستین سند مکتوب در چارچوب تدوین مقدمات قانونی کتابداری بر بستر «پرسترویکا» محسوب می‌شود. در این پیش‌نویس موادی قید شده که بر تقدم علایق و نیازهای خوانندگان و حق مسلم آنان در کسب تمامی اطلاعات موجود در کتابخانه‌ها، تأکید می‌کند. روابط متقابل جامعه و کتابخانه، اصلی مسلم و تثبیت شده به شمار می‌رود. وجه مشخصه این رابطه، باید از یک طرف حمایت از کتابداری و از طرف دیگر تحقق کامل اصل دسترسی همگانی به اطلاعات باشد.

در دو سه سال گذشته، کتابخانه‌های خودگردان^۴ نیز مطابق کتابخانه‌های دولتی سازماندهی شده است. این نوع کتابخانه‌ها در مخالفت با تمرکز قدرت اجرایی در چارچوب سلسله مراتب اداری بوجود آمده‌اند. در این مدت، تعداد انجمنها (اتحادیه‌ها)، و مجامعی که برنامه‌های جدید ارائه کرده‌اند نیز رو به افزایش گذارده است. در مسکو و لنینگراد، انجمنهای کتابداری پایه‌گذاری شده و تعداد زیادی انجمن منطقه‌ای (در سطح جمهوریها

یا شهرها)، و انجمن دانشکده‌های و اقماری نیز تشکیل شده است. ایجاد یک فدراسیون از انجمنها و مجامع کتابداری اتحاد جماهیر شوروی نیز در دست بحث و بررسی است. برای یک کنگره سراسری از کتابداران سراسر کشور نیز برنامه‌هایی پیش‌بینی شده است. با این حال، کماکان موانع بسیاری هست که باید بر آنها فایق آمد، چرا که طی یک دوره ۷۴ ساله هرگز کنگره‌ای با این ابعاد تشکیل نشده است.

گذار از نظام حزبی به نظام همگانی

انجمنها، مجامع و گروههای نوگرای کتابداری دائماً تلاش می‌کنند که توجه مقامات محلی و عموم مردم را به وظایف دشوار کتابخانه‌ها جلب کنند. آنان راه‌حلهایی پیشنهاد می‌کنند، و به دنبال راههای مختلفی می‌گردند که سرمایه‌گذاری در کتابخانه‌ها افزایش پیدا کند، و برای کتابداران برنامه مبادلاتی تنظیم می‌کنند. اینک ما شاهد روند عملی جایگزینی نظام همگانی مدیریت کتابخانه به جای نظام حزبی هستیم.

در این جا باید از تشکیلات نو پای کتابخانه‌های خودگردان، یعنی «انجمنهای کارکنان کتابخانه» یاد کرد. نخستین انجمنها از این نوع در کتابخانه‌نلین، کتابخانه دولتی ادبیات خارجی اتحادیه سراسری و کتابخانه عمومی سالتیکوف شچدرین شکل گرفت. گو اینکه انجمنهای مزبور تلاش می‌کنند برای مشکلات عاجل کتابخانه‌ها راه حل پیدا کنند، اما نقش آنها بهیچ‌وجه در همین جا ختم نمی‌شود؛ بر عکس، اغلب در بحثهای مربوط به اهداف بلندمدت کارکنان کتابخانه نیز شرکت می‌کنند. در واقع، هم اکنون تحقیقی صورت می‌گیرد که مناسبترین شکل ارتباط متقابل بین اختیارات انجمن کارکنان کتابخانه، و اختیارات دولت و سایر سازمانهای کارمندی را پیدا کند، به شکلی که با نیازهای ویژه یک کتابخانه واحد مطابقت داشته باشد.

ارتقای کیفی مفهوم کتابخانه

کار کردن با کارکنان، بخشی اساسی از مدیریت به شمار می‌آید. به عنوان مثال، باید از افکار تازمائی که در پارامی از شبکه‌های متمرکز کتابخانه‌های روسیه سفید به مرحله اجرا در آمده نام برد. از آن جمله اند ایجاد صندوق پیشنهادات جهت بهبود خدمات کتابخانه‌ها و تأسیس «دانشگاههای فشرده» شامل دوره‌های کوتاه مدت آموزش مبانی ادبیات، فرهنگ، هنر و غیره. در منطقه برست^۵ روزهایی به نام «ایام کتابداران» برگزار می‌شود که طی آن پنج برنده از هر ناحیه در یک جشنواره منطقه‌ای شرکت می‌کنند. برنامه جشنواره شامل مسابقاتی است در عرصه مهارت‌های شغلی، بازیهای حرفه‌ای، گفتگوی موزیکال و مسابقاتی تحت عنوان «کتابخانه‌های آینده ما». وقایعی از این دست، از جهت آنکه کتابخانه‌ها و کتابداران را بیش از پیش در معرض قضاوت عموم مردم قرار می‌دهد، به وجهه و تشخیص آنان می‌افزاید. کنفرانسهایی که تحت عنوان «شبهای عقاید خوانندگان» و «کتابخانه و خواننده» توسط کتابداران برای استفاده مراجعان و دیگر ساکنان محلی تشکیل می‌شود به رشد و ارتقای کیفی مفهوم کتابخانه کمک می‌کند. امروزه در سمینارها و دوره‌های مختلفی که به شکل مرتب، به منظور بهبود قابلیت‌های کارمندان شاغل در شبکه کتابداری تشکیل می‌شود از روانشناسان و جامعه‌شناسان نیز دعوت بعمل می‌آید. کارشناسان مزبور در مورد مدیریت نیروی انسانی نظر مشورتی ارائه می‌دهند، به شکوفا شدن قدرت خلاقه هر یک از کتابداران کمک می‌کنند، هنر برقراری ارتباط مؤثر با اعضای جامعه را تعلیم می‌دهند و به آنان کمک می‌کنند تا قدرت تعمیم و گسترش مشاهدات و حقایق را در خود تکامل بخشند.

«پرسترویکا» متضمن یک خط مشی مؤثر اجتماعی، مراعات شخصیت

انسانی افراد و شکوفایی هویت فردی است. با این زمینه ذهنی، کتابخانه‌ها نیز مشتاقند که خدمات خود را به سوی اقشار خاص جامعه سوق دهند (با رعایت مواردی از قبیل اولویتهایی که خوانندگان در نظر دارند، علایق و بی میلی‌های آنان و تصویری که از کتابخانه در ذهن دارند). این خود به از میان برداشتن ساختار خشک اداری در نظام کتابداری کشور کمک خواهد کرد و کتابخانه‌های دولتی، عمومی و انتفاعی را در موقعیتی یکسان قرار خواهد داد.

تحقیق در مورد نیازهای خوانندگان و اینکه کتابخانه‌های عمومی چگونه می‌توانند به این نیازها پاسخ گویند، در سال ۱۹۸۹ توسط کتابخانه‌لنین انجام شد. این تحقیق روشن کرد که بخش عمده مراجعان کتابخانه‌های عمومی را افرادی تشکیل می‌دهند که از ذوق و سلیقه فرهنگی ابتدایی برخوردارند. معمولاً خوانندگان درس‌خوانده بندرت به کتابخانه‌های عمومی مراجعه می‌کنند. علت این است که منابع مورد نیاز آنها نیز بندرت در یک کتابخانه عمومی پیدا می‌شود. در حال حاضر، مردم کتابخانه را نوعی ابزار مجانی - اما نه سریعترین ابزار دستیابی به دانش عمومی تلقی می‌کنند. بخش عمده تقاضا مربوط به منابع موضوعی است، اما میزان پاسخگویی به این تقاضا اندک است: در واقع تنها ۳۰ تا ۵۰ درصد کتابهای مورد درخواست در کتابخانه‌ها موجود است.

بیشرفتهای آینده جهان کتابداری

در جریان رشد و توسعه کار کتابخانه‌ها، جهت پاسخگویی به نیازهای اقشار فوق‌الذکر، دو الگوی جانشین پیشنهاد شده است. بر طبق الگوی اول، کتابخانه باید نیازهای مراجعان خود را برآورده کند. بنابر این، باید خود را با قشر خاصی از خوانندگان هم‌جهت سازد و منابع مناسب آنها را گردآوری کند. روند خدمات فنی هم باید یکسره دگرگون شود. هدف الگوی دوم، جذب اقشار مختلف خوانندگان تحصیلکرده است از طریق ارتقای شان

کتابخانه به منزله ابزار اعتلای فرهنگی. در چنین شرایطی، تغییرات بنیادی در مجموعه نظام خدماتی کتابخانه‌ها و در سازماندهی انواع جدید کتابخانه امری اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. هم‌اکنون کارشناسان مشغول سازماندهی کتابخانه‌هایی هستند که به نیازهای آن دسته از مراجعان که در چارچوب شبکه موجود پاسخی برای خود نمی‌یابند، جواب گوید. از «کتابخانه یهودیان شوروی در شعبه بنیاد فرهنگ در لنینگراد»، «کتابخانه اتحادیه کارگران تئاتر در مسکو»، «کتابخانه ادبیات یهود در کیف» و «کتابخانه برندگان جایزه نوبل در تامبوف»^۶، می‌توان به عنوان جانشینان کتابخانه‌های عمومی دولتی نام برد. «کتابخانه کارامزین»^۷ در اولیانوفسک^۸ نیز بازسازی و احیا شده است. این کتابخانه قبلاً نوعی کتابخانه محلی^۹ در سیمبرسک^{۱۰}، پیش از انقلاب اکتبر، بود. هدف عمده کتابخانه آموزشی است. «کتابخانه عمومی یادبود کارامزین» در واقع شکل بازسازی شده یک کتابخانه عمومی استانی متعلق به سده ۱۹ است و تأثیر خاص خود را بر زندگی اجتماعی می‌گذارد. گروهها و سازمانهای غیر رسمی نیز مجموعه کتب خاص خود را سازمان داده‌اند.

تلاشهایی که توسط شبکه‌های متمرکز کتابخانه‌ها جهت ارائه خدمات به اقشاری می‌شود که در خصوص هنر، تاریخ و رشته‌های دیگر به اطلاعات پیچیده نیاز دارند، نشان‌دهنده است از روند دایمی سازماندهی کتابخانه‌های شاخه‌ای تخصصی حاوی نشریات ادواری، منابع شعری، تاریخی، مواد خواندنی برای اعضای خانواده و غیره. امروزه، فعالیتهای شبکه متمرکز کتابخانه‌ها به نحو روزافزونی به سمت پاسخگویی به نیازهای محیط اجتماعی بلافصل و اقشار

6. Tambov

۷. Karamzin: کارامزین، نیکلای میخائیلویچ، ۱۸۲۶ - ۱۷۶۶؛ مورخ و نویسنده روس - م.

۸. Ulianovsk: شهر زادگاه لنین و از مراکز صنعتی - م.

9. Community library

10. Simbirsk

خاص مراجعه‌کننده سوق پیدا کرده است. اینها خود نشانه‌ای است از تلفیق تمرکز و عدم تمرکز در نظام کتابخانه‌های عمومی.

عدم تجانس در جامعه شوروی، عدم توازن آشکار در امر توزیع و مصرف کالاهای مادی و ارزشهای معنوی، شرایط کاری نابرابر در پارهای از کتابخانه‌ها و حجم و ترکیب منابع مکتوب آنها همگی از جمله عواملی هستند که نظامی از خدمات کتابداری و کتابشناختی متنوع و ناهمگون به وجود آورده‌اند، نظامی که با احکام خشک صادر شده از طرف مقامات بالا قادر به انجام وظیفه نیست. از طریق همکاری و تماس با استفاده‌کننده است که کتابدار می‌تواند در تناسب با هر مورد خاص، تصمیمی تازه بگیرد و بسنجد که تا چه حد شکل و شیوای که انتخاب کرده با شرایط دایماً در حال تحول اجتماعی هماهنگ است. با این حال، هستند مواردی که تصمیم‌گیریهایی کتابدار از پیش معین شده و از حوزه نفوذ او خارج‌اند. این قضیه طبیعتاً بر نتایج حاصله تأثیر می‌گذارد. متأسفانه، به دلیل محدودیتهای عقیدتی، مدت‌هاست که خدمات کتابداری و کتابشناختی فاقد شیوه‌های تماس فردی بوده است. در واقع تشخیص کتابدار اساساً از دست رفته است. روش یکنواخت و یک شکل برخورد با خوانندگان که در سطح ملی دیکته می‌شد، در این قضیه سهیم بوده است.

باید نیازهای ویژه مردم محلی و خصوصیات ویژه مناطق چند ملیتی را کاملاً در نظر داشت. به تمام فعالیتهای اوقات فراغت باید سر و صورت داد و در تعیین خط مشی انتشار و گردآوری کتب باید ترکیب قومی جمعیت کشور و اولویت زبان مطالعه را در نظر گرفت. چنین جریانهایی در مرحله نوین تحول قابل تشخیص است و چه بسا از زمره مهم‌ترین پدیده‌های مثبت در فعالیتهای کتابداری جمهوریهای شوروی به حساب آیند. طبیعت پیچیده و گونه‌گون روابط قومی و نقش پویایی که در اوضاع و احوال کنونی جمهوریها بازی می‌کند، توجه کتابداران را بر روی مسایل زبانی کتابخوانی متمرکز کرده

است. تعداد زیادی از بخشهای تحقیقاتی در کتابخانههای عمده جمهوریها، مشغول مطالعه در مورد مناسبترین شیوه ارتباط متقابل بین زبان روسی و سایر زبانهای اسلاو هستند. تجزیه و تحلیل موجودی کتاب کتابخانهها و فعالیتهای انتشاراتی جمهوریهای مختلف، منجر به ارائه پیشنهادهایی به مقامات عالی شد که ناظر بر بهبود شرایط تهیه و توزیع کتاب در بین کتابخانههاست.

سرمایه‌گذاری

در سراسر دنیا، کتابخانهها در چنبره مسایل حاد مالی گرفتار شده‌اند. در پنجاه و پنجمین کنفرانس ایفلا که در ماه اوت ۱۹۸۹ در پاریس برگزار شد، این موضوع به طور عمده در قالب تخصیص منابع مالی اضافی و قواعد تأمین بودجه کتابخانه مورد بحث قرار گرفت.

طرح اقتصاد بازار در عرصه انتشار و توزیع کتاب اتحاد جماهیر شوروی کتابداران کشور را ترغیب کرده است که برای تأمین سرمایه‌های فعالیتهایشان به دنبال راههای تازه بگردند. امروزه، آنها نیز مثل همقطاران خارجی خود، نسخ تکراری، فرسوده یا غیر روزآمد را از موجودی کتابخانه حذف کرده، می‌فروشند. کتابخانههای کشور هر ساله بیش از ۱۵۰ میلیون نسخه را از مجموعه منابع خود وجین می‌کنند. تجربه فروش بخشی از موجودی مخازن کتابخانههای وزارت فرهنگ اتحاد جماهیر شوروی در فروشگاههای کتابهای دست دوم، نشان داد که هر ساله ۳۰ تا ۷۰ میلیون نسخه را می‌توان جهت استفاده عموم بدانها باز گرداند. مبلغ حاصل از فروش کتابها به احیای موجودی کتابخانهها اختصاص پیدا کرده است.

خدمات کتابخانه به افراد ناتوان

تحولی که در سطح آگاهی اجتماعی مردم شوروی صورت گرفته، باعث شده است که در مورد ارائه خدمات به افراد ناتوان یعنی: معلولین، بیماران

بستری در بیمارستانها، نابینایان، افراد سالخورده و دیگران توجه بیشتری مبذول شود. در متن «مفهوم کتابداری در اتحاد جماهیر شوروی» تصریح شده که خدمات کتابداری باید اقشار ناتوان اجتماع را در اولویت قرار دهد. به عنوان نمونه: کتابخانه مرکزی جمهوری برای نابینایان جمهوری متحد شوروی سوسیالیستی روسی (RSFSR)، برنامه‌ای را طراحی کرده و به مرحله اجرا گذاشته که به موجب آن اصلاحاتی اساسی در ارائه خدمات به نابینایان به عمل آمده است. به عنوان یک نمونه خاص، باید از چاپخانه‌ای که طراحی آن به اتمام رسیده، و نیز طرح چاپ کتابهای مخصوص برای افرادی که ضعف بینایی دارند، نام برد. برای کتابخانه‌ها تجهیزات ویژه‌ای نیز تهیه می‌شود. افراد ناتوان از این تجهیزات در محوطه کتابخانه استفاده می‌کنند و این به امتیاز توانبخشی کتابخانه‌ها خواهد افزود.

نسل آینده

چشم‌اندازی که برای نسل آینده وجود دارد تا حدی نگران‌کننده است. امروزه، جوانان [روسی] در جامعه‌ای می‌بالند که سطح اخلاقی آن نازل است و از آگاهی معنوی ناچیزی سود می‌برد. فرهنگ اطلاعاتی نیز جویبگویی نیازهای نسل آینده نیست. از این گذشته، محققان به این نتیجه رسیده‌اند که مطالعه دیگر سهم چندان عمده‌ای در پر کردن اوقات فراغت جوانان ندارد. فارغ‌التحصیلان مدارس آگاهی ناچیزی از منابع مکتوب دارند و اغلب در کتابخانه‌های عمومی دچار سر در گمی می‌شوند. به همین جهت است که کتابداران اغلب ناچارند تلاش خود را بر کار فردی با مراجعان خاص متمرکز کنند.

سئوال این است که برای مقابله با چنین شرایطی چه باید کرد؟ کتابداران منطقه لنینگراد در این زمینه مطالعه همه جانبه‌ای را بر روی موضوع «ارتباط معکوس» آغاز کرده‌اند. در بخش کودکان و نوجوانان کتابخانه‌ها،

متن زیر به کودکان ارائه می‌شود:

«دوست عزیز! امروز به کتابخانه ما آمدی و هم اکنون اینجا را ترک می‌کنی... حالا بگو نظرت چیست؟ آیا در اینجا احساس راحتی می‌کردی؟ آیا استقبالی که از تو شد گرم و صمیمانه بود؟ لطفاً یکی از کارتهای چند رنگ را که احساسات را نشان می‌دهد انتخاب کن و آن را در صندوق بینداز.»

توضیح تمام رنگها هم نوشته شده است: زرد = «بد نیست، اما می‌توانست بهتر از این باشد»؛ قرمز = «خوب است»؛ قهوه ای = «خوشم نیامد»؛ بنفش = «دیگر هرگز پا به اینجا نمی‌گذارم!»

کتابخانه‌های روسیه سفید نیز برای ارتقای سطح عمومی ذوق زیباشناسی در کودکان دست به یک تجربه زده‌اند. این تجربه نتایج شوق‌انگیزی به بار آورده است. روشهای فراگیری طی دروس مختلف از تنوع زیادی برخوردار بود. از جمله برای کودکان قصه «پانچ و جودی»^{۱۱} خوانده شد؛ افسانه سمفونیک «پتر و گرگ» اثر «پروکوفیف»^{۱۲} و قصه‌های دیگر توسط خود کودکان اجرا شد. معمای موزیکال «قصه‌های زنان سالخورده» و نمایشنامه «قصه‌گویان موسیقیدان را از صدایشان بشناسید» و مسابقات طراحی برای آنان برگزار شد. علاوه بر کتاب، از بازسازی تصاویر، فیلم، اسلاید و صفحات موسیقی در سطح وسیعی استفاده شد. یکی از این دوره‌ها، به عنوان نمونه، شامل ۳ تا ۴ درس بود. کتابخانه‌های کارگران جوان اتحاد جماهیر شوروی شکلی توسعه یافته را از یک دوره اختیاری به نام «برنامه‌الگوی پرورش ذوق زیبایی‌شناسی برای افرادی که مقدمات هنر را فرا می‌گیرند» برگزار کردند - برنامه‌ای که شامل ۱۶ درس در ۱۲ موضوع بود.

در گذشته، فعالیتهای کتابخانه‌های کودکان منحصراً بر کودکان متمرکز

11. Punch and Judy

12. Prokofief

بود و به تأثیری که دیگر اعضای خانواده می‌توانند بر رشد عادت مطالعه در کودک داشته باشند، کمتر توجه می‌کرد. با این حال، چندی است که کتابخانه‌های کودک اهمیتی بیش از پیش برای تحکیم روابط نسل گذشته و امروز قائل شده‌اند. به عنوان مثال، «کتابخانه دولتی کودک در جمهوری متحد شوروی سوسیالیستی»، مطالعه‌ای روانشناختی را به مرحله اجرا گذاشت تا معلوم کند والدین کودکان تا چه حد آماده‌اند نقش راهنما را در روند مطالعه کودک بازی کنند. نتایج تحقیق در مورد نفوذ خانواده بر سطح مطالعه نسل جوان نیز مورد ارزیابی قرار گرفت. در همان حال که کتابخانه‌های کودک از نقش حیاتی خود بیشتر آگاه می‌شوند، اطلاعات حاصل از این مطالعات نیز سازماندهی کار فردی با والدین را بهبود می‌بخشد.

هم اکنون در کتابخانه‌ها «باشگاه والدین» و «مدارس کتابخوانی خانواده‌گی» بوجود آمده است. سمینار مشترک آمریکا و شوروی در مورد کار کتابخانه با کودکان (۱۹۸۹)، تجربه جالبی برای شرکت‌کنندگان خود به همراه داشت. به ابتکار کتابخانه کنگره، سال ۱۹۸۹ در آمریکا «سال کتابخوانان جوان» نام گرفت. در شوروی برای تکمیل مفاد این توافقنامه، یک مسابقه رادیویی برای جوانان ۱۴ تا ۱۶ ساله تحت عنوان «بیا بید یکدیگر را بهتر بشناسیم و درک کنیم» به اجرا درآمد.

باید برای مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها نیز تدبیر تازه‌ای اندیشید. از این گذشته، یک بررسی تحت عنوان «نقش کتابخوانی در جامعه نوین» نشان داده است که تنها ۵ درصد مراجعان کتابخانه از مجموعه فراهم آمده رضایت کامل دارند. البته جای شگفتی نیست که تحول صنعت کتاب در شوروی چنین به کندی صورت می‌گیرد: این صنعت هنوز صبغه محلی دارد و ایجاد پیوندهای تازه بین جریان انتشار و توزیع کتاب، روند پیچیده‌ای است که هنوز شکل پخته خود را پیدا نکرده است.

گردآوری و مبادله

امروزه، کتابخانه‌ها در انتخاب شکل و شیوه کار خود از نوعی استقلال تازه سود می‌جویند. در تلاشی که برای از میان بردن حایل موجود بین خوانندگان و منابع مورد نیاز آنها صورت می‌گیرد، روند تهیه کتاب تحولات مهمی را از سر می‌گذرانند. این قضیه با گرایشهای تجاری موجود در دنیای نشر کتاب بی‌شبهت نیست. تحولات اخیر نتایج زیر را به بار آورده است:

- اولویت تهیه کتاب برای کتابخانه‌ها؛

- نظارت مؤسسات فرهنگی محلی بر بنگاههای تهیه منابع کتابخانه‌ها؛

- مبادله کتاب در چارچوب شبکه بازار کتاب‌های دست دوم؛

- کاهش حق گمرک اضافی بر قیمت حقیقی کتبی که برای کتابخانه‌ها

فراهم می‌شود؛ و

- رشد و گسترش عناصر تعاونی در روند تجارت کتاب.

نظام آینده انتشار و توزیع کتاب نوعی راه‌گریز برای نظام دولتی موجود خواهد بود، و بنگاههای انتشاراتی وابسته به کتابخانه‌های عمده اتحادیه سراسری و منطقه‌ای، و همچنین بنگاههای تجارت کتاب که نقش واسطه را (در مجامع و انجمنهای کتابداری) بازی می‌کنند، به نوبه خود می‌توانند این روند را کامل کنند. ظاهراً سیستم دولتی سفارش کتاب به بنگاههای انتشاراتی کماکان به قوت خود باقی خواهد ماند، اما اولویتها بر اساس آرای عمومی جامع و همه‌جانبه مردم تعیین خواهد شد.

به دلیل گذار به سوی یک سیستم مستقل هزینه‌یابی و خودگردانی مالی، اصول و شیوه‌های عمده مبادله کتاب نیز دچار تحول خواهد شد. بنابراین، در کنار اصل استقلال می‌توان روند توزیع دوباره منابع را بین کتابخانه‌های سراسر کشور، بر اساس توافق دو جانبه، به اجرا گذاشت. این روند شامل مبادله برابر، انتقال دائمی منابع، فروش و اقداماتی از این قبیل می‌شود. در مورد اینکه طرفین این مبادلات چه کسانی باشند، بر حسب نوع منابع مالی

کتابخانه‌ها و نوع منابع گردآوری شده، عقاید متفاوت است.

بلافاصله پس از تعطیل بخشهای ویژه ذخیره کتاب، ذخایر آنها به صورت منبعی در آمد که کتابخانه‌ها موجودی خود را با آن غنی کردند و کتابهای مزبور به شکل قابل دسترسی در اختیار خوانندگان قرار گرفت نمایشگاههای کتابهای منوعه و کتابهای امانی متعلق به مجموعه‌های خاص که برای استفاده عموم برگزار شد، رگه‌هایی از منابع مکتوب را در معرض دید مردم گذاشت که قدمتش به سالهای ۱۹۲۰ تا ۱۹۵۰ باز می‌گردد و از ارزش علمی و فرهنگی عظیمی برخوردار است.

از جمله عوامل شاخصی که باعث و بانی برنامه‌های گردآوری کتاب به صورت تعاونی و همچنین استفاده مشترک از منابع در کتابخانه‌های تحت پوشش یک یا دو بخش دولتی شده‌اند، عبارتند از:

- افزایش حجم انتشارات؛

- نرخ ثابت کتاب؛

- رشد و گسترش حجم منابع بلااستفاده (به ویژه در کتابخانه‌های عمده

و بزرگ)؛

- رشد شاخه‌های تخصصی در علوم؛ و

- ظهور تکنولوژیهای نوین اطلاع‌رسانی.

کتابخانه‌ها، نه از طریق افزایش متناسب بودجه، بلکه از طریق اتخاذ خط مشی بهگزینه و تخصصی‌تر از پیش در جریان گردآوری منابع هستند، و با توسعه طرحهای تعاونی می‌توانند پاسخگوی گسترش ابعاد بازار جهانی کتاب باشند. با این حال، کارشناسان خارجی در مورد امکان ادامه روشهای مزبور نظر موافق ندارند. به عنوان مثال، در مطبوعات کتابداری آمریکا عقاید متناقضی به چشم می‌خورد: از افکار به مصلحت بودن این روشها گرفته تا اظهار نظرهای قاطع و خوشبینانه‌ای از این قبیل که روشهای مزبور از جمله عوامل عمده‌ای است که کارایی مجموعه‌سازی کتابخانه‌های تحقیقاتی را تضمین می‌کند.

در اتحاد جماهیر شوروی، کتابخانه‌لنین این مسأله را به عنوان بخشی از برنامه تحقیقاتی خود مورد مطالعه قرار داده و اصول اساسی این مقوله را تحت فرمول و قاعده در آورده است. یک طرح ساختاری و اجرایی نیز جهت ایجاد یک شبکه واحد و همان ذخیره کتاب در سطح ملی پیشنهاد شده است. بخش عمده موجودی این شبکه را «ذخیره اصلی کتاب» در کتابخانه‌های جمهوری، مرکزی و ناحیه‌ای تشکیل می‌دهد. تضمین دسترسی همگانی به اطلاعات برای نسل امروز و فردا شالوده فعالیت‌های این شبکه است.

فکر ایجاد یک ذخیره عمومی کتاب، در مجموعه‌های مختلف کتابخانه‌های مناطق به شکل تجربی آزمایش شده و طرح گردآوری منابع این ذخیره عمومی نیز تدوین شده است. بسیاری از کتابخانه‌ها در اجرای خط مشی تهیه کتاب خود، این فکر را به مرحله اجرا گذاشته‌اند. تفصیلات فنی و اقتصادی استفاده از تکنولوژی کامپیوتر، در روند گردآوری ذخایر مشترک کتابخانه‌ها فراهم شده است. در سیر جاری تأمین منابع برای کتابخانه‌های عمومی تحقیقاتی، جهت وجین کردن منابعی که بندرت مورد تقاضا قرار می‌گیرند قواعد مشخصی تدوین شده است. خط مشی کتابخانه‌لنین در مورد گردآوری کتب منتشر شده در شوروی، طرح کلی گردآوری منابع خارجی در کتابخانه ملی و کتابخانه‌های جمهوریهای شوروی، رفته رفته شکل نهایی خود را پیدا می‌کند. اسناد سازماندهی برنامه مبادله کتاب در چارچوب اتحاد شوروی، هم اکنون تنظیم شده است. برنامه‌های تحقیقاتی تحت عنوان «فواید استفاده از نسخه‌های واسپاری مواد چاپی» آغاز شده است. کتابخانه‌های شوروی عملاً می‌توانند پاینده‌های کثیرالانتشار را بخرند و بدین وسیله سیاست گردآوری منابع خود را کامل کنند.

ماشینی کردن

نلاشهای آغاز شده که به روند کند و بی‌شتاب ماشینی کردن کتابخانه‌ها

و فرایندهای کتابشناسی در کتابداری شوروی، شتاب داده شود. در حال حاضر، تنها تعداد اندکی از کتابخانه‌های بزرگ در این امر پیشرفت کرده‌اند که عبارتند از: «کتابخانه علوم طبیعی»، «کتابخانه علوم فرهنگستانی اتحاد جماهیر شوروی»، «کتابخانه عمومی دولتی علمی و فنی اتحاد جماهیر شوروی»، «کتابخانه شعبه سبیری فرهنگستان علوم اتحاد جماهیر شوروی»، و مراکز اقماری اطلاع‌رسانی علمی و فنی.

در کتابخانه دولتی لنین، هم اکنون تعدادی نظام خود کار نصب شده است، و به دنبال بازسازی کشور تعداد آنها در آینده نیز به طور قابل توجهی افزایش خواهد یافت. در حال حاضر، کتابخانه از یک سیستم فرعی پایگاه اطلاعاتی به نام Vectra و کامپیوترهای شخصی IBM استفاده می‌کند. این سیستم فرعی شکل تغییر یافته‌ای است از سیستم کتابخانه‌ای VTLS آمریکا^{۱۳} که مطابق با نیازها و طرحهای کتابخانه و بر اساس وظایف کتابخانه ملی اتحاد جماهیر شوروی مورد اقتباس قرار گرفته است. برای محافظت برون داد اطلاعاتی این نظام از نوارهای مغناطیسی ارسال شده از کشورهای دیگر که از پایگاه اطلاعاتی MAKSI و ISO-832 استفاده می‌کنند، مراقبتهای خاص به عمل آمده است. در عین حال توجه خاصی شده است نسبت به دسترسی هر چه گسترده‌تر به این پایگاه اطلاعاتی از طریق انواع پایانه‌ها، به ویژه، برنامه پیچیده‌ای تدوین شده که استفاده از پایندهایی را که از کتابخانه عمومی دولتی علوم و تکنولوژی شوروی، چکسلواکی، آلمان و لهستان دریافت می‌شود، تسهیل کند. بانک اطلاعاتی MAKSI که بیش از ۴۴۰۰۰ مدخل مربوط به پایندهای کشورهای سرمایه‌داری موجود در کتابخانه‌های اروپای شرقی را در خود جای داده، فعالیت آزمایشی خود را آغاز کرده است. تلاش

اصلی کتابخانهٔ لنین بر روی بازسازی تجهیزات فنی و ماشینی کردن شبکهٔ کتابخانه‌های وزارت فرهنگ اتحاد جماهیر شوروی به طور اعم، و کتابخانه‌های مرکزی مناطق مختلف، به طور اخص متمرکز شده است. هم اکنون یک شبکهٔ اطلاعات ماشینی در نظام کتابداری وزارت فرهنگ در حال توسعه و گسترش است و کتابخانهٔ دولتی لنین هم یکی از مشترکین آن خواهد بود.

بدون شک، طرح «مفهوم کتابداری در اتحاد جماهیر شوروی» و متونی از این دست که طی سالهای ۱۹۸۹ و ۱۹۹۰ به چاپ رسید، فشرده‌ای از تصویر کتابخانه‌ها در جامعهٔ احیا شدهٔ شوروی را ارائه می‌کند و تا حدودی نشان می‌دهد که در حال حاضر، آگاهی حرفه‌ای کتابداران تا چه حد بر عملکرد کتابداری شوروی تأثیر گذاشته است. در کتابخانه‌ها و کتابداری شوروی، تحولات عمده و اساسی یک‌شبه صورت نخواهد گرفت و تنها بر متن تحولات بنیانی جامعه شوروی تحقق خواهد پذیرفت. با این حال، کتابداران شوروی خود را در عین حال عضوی از یک جامعهٔ وسیعتر، یعنی جامعهٔ حرفه‌ای سراسر جهان می‌دانند و روند رشد و تکامل کتابداری شوروی را در ارتباط تنگاتنگ با جریان رشد و تکامل تولید کتاب و نظامهای اطلاع‌رسانی جهانی می‌نگرند.

ورودی اصلی کتابخانه دولتی لنین در اتحاد جماهیر شوروی

کتابخانه سانیکوف - شجدرین

کتابخانه دانشگاه دولتی ایزر کونسک

کتابخانه دولت جمهوری ترکمنستان